

BÁLINT PÉTER

Egynémely bibliai bűn a népmesében¹

Az istenkáromlás

Az istenkáromlás fogalmát elsőkön teológiai és jogi, másodfokon történelmi és nyelvészeti aspektusból vizsgálták az évszázadok során, illetve értelmezik buzgón mindmáig is. Abban szinte minden kutató egyetért, hogy az ószövetségi tilalom lehet a kiindulópont: „Ne mondd ki hiába Istenednek, az Úrnak a nevét, mert nem hagyja az Úr büntetés nélkül, ha valaki hiába mondja ki a nevét.” (Móz 20,7). Az exegetikai és jogi okfejtések közül elsőként a filozófus Dan Arbib *Káromlás, jog és teológia között. Megjegyzés az istenkáromlás gondolatához Maimonidésznél* című kitűnő tanulmányát említem.² Arbib értelmezésében Maimonidész rabbinál – akit a szerző jogtudósként aposztrofál és a törvénykezését Mózesével egyenrangúként tart – az istenkáromlás fogalmának két jelentésrétege állapítható meg: 1. tágabb értelemben minden, ami az isteni akarattal ellentétes cselekvést vagy a tehetetlenség hirdetését idézi elő; 2. minden, ami az Istent és teremtését megvető beszéd aktusát érinti. De éppily figyelemre méltó a francia jogtörténész Corinne Leveleux-Teixeira *Törvény és vallás között: istenkáromlás, a nyelv bűnétől az áldozat nélküli bűnözésig* című tanulmánya is,³ mely a történelem során változó jogi szempontú megítélések mellett a nyelvi megnyilvánulásokat és kommunikációs aktusokat is szem előtt tartja; eszmefuttatása során eljut a tabu megszegésének halállal büntetendő tilalmától az „áldozat nélküli bűnözésnek” nevezett verbális tettig. Pesthy Mónika pedig az etióp szöveget alapul véve nyelvészeti szempontból közelít az istenkáromláshoz: „Himmelfarb külön kategóriát alkot a beszéddel elkövetett bűnök számára 'sins of speech' elnevezéssel (káromlás, hamis tanúskodás stb.), és felsorol olyan ó- és újszövetségi helyeket, melyek ezeket tiltják vagy ezektől óvna – ezek általában nem Isten ellen irányulnak. Az ApPt-ben négy ilyen kategória szerepel: akik káromolták az igazság útját; káromlók, akik felgatták igazságomat; igazaim üldözői és árulói; hamis tanúk.”⁴

1 | Ez az írás egy jóval nagyobb tanulmány részlete.

2 | Dan Arbib: Le blasphème, entre droit et théologie Note sur la pensée du blasphème chez Maïmonide. *Revue des sciences philosophiques et théologiques*. 2017/2. 201–218.

3 | Leveleux-Teixeira, Corinne: Entre droit et religion: le blasphème, du péché de la langue au crime sans victime. = *Revue de l'histoire des religions*. 2011/4. 587–602.; Christin Olivier: Sur la condamnation du blasphème (XVIe-XVIIe siècles). *Revue d'histoire de l'Église de France*, nr. 204. 1994. 43–64.

4 | Pesthy Monika: *Péter–Apokalipszis*. Bp. 2009. 105.

A mesenarratívák többségében az istenkáromlás nem a szentség elleni szándékos támadásnak és/vagy az isteni teremtés, az isteni mindenhatóság tagadásának egy szemléletes formája. Sokkal inkább rokonítható és értelmezhető a vele egy verbális és textuális szinten említhető káromkodással és szitkozódással.⁵ Ez esetben azt kell látnunk, hogy istenkáromlóra nem mint elvetemült bűnözőre tekint a mesemondó, mivel a sértett közvetlenül nem maga az Isten, még ha a magyar káromkodásokban kiemelkedően sokszor hangzik is el méltánytalanul a neve. A mesemondó „laikus” értelmezése és ítélete szerint az istenkáromlóra vagy szitkozódóra a legmegfelelőbb jelző: a „mocskos szájú”, „trágár beszédű”, vagyis a beszélőt az jellemzi, ami a száján kijön. („Nem az szennyezi be az embert, ami a szájába kerül, hanem ami elhagyja a száját, az szennyezi be az embert.” Mt 15,11.)

Az egyik kopácsi (Baranya) mesemondó, Tyúkos Horvát Mária meséjének végén⁶ tanúi lehetünk egy olyan fordulatnak, mely az istenkáromlásért kijáró büntetést – talán éppen az attól való félelem elhárítása okán – a népi humorban oldja föl, s nem igyekszik riogatni a hallgatóságot a földi vesszőfutás és/vagy a pokolra jutás következményével. A mese hőse, János egy olyan fiú, aki „*nagyon káromkodós gyerekek vót. Akármit káromkodott, de az mindég az Istent szidta*”⁷. Egyszer találkozott Szent Péterrel és Jézussal, akik szigorúan megfeddték a folytonos káromkodásért, mondván, ha így folytatja a pokolba jut, mire János – nem tudván, kinek mondja fellengzős, egyben magabiztos replikáját – hetykén válaszolt: „*Ismer engöm a Pétör, beenged engöm a jók közibe*”⁸. Ám a kiletét fel nem fedő Péter búcsúzaskor „*adott neki egy olyan zsákot ajándékba, amelyiknek ha azt mondta: »Szorítsd, zsákom!«, az az egész világot is beszorította vóna, még egy olyan pipát, akibű a dohány sose fogyott ki*”⁹. János vándorlása során eljutott egy király városába és vállalta, hogy megőrzi az őrszobát, ahonnan rejtélyes módon minden ór eltűnt. A varázserejű zsák segítségével valamennyi ördögöt elűzte a városból, Jézus pedig elküldött egy angyalt Jánosért, hogy tetteért a mennyországba vigye. János, szokásához híven, újfent hetykén válaszolt az angyalnak: „*Nēm mék én, nēm vagyok bolond! – Nagyot káromkodott*”¹⁰, majd a hírvivő angyalt a zsákba szorította, s ugyanezzel fenyegette meg Pétert is, aki nem akarta beereszteni a mennyországba a késlekedése miatt, végül mégis engedni kényszerült. Ám:

Mēghalt egy zsidó, az is fölmén a mennyországba. Mēnt igenyöst a Pétörhöl.
Aszondi a Pétör, hogy:

5 | Bálint Péter: Az átok-mondás hermeneutikája. A megkötés és a megkötésből szabadulás narratívája. In: uő: *Átok, titok és ígéret a népmesében. / The curse, the secret and the promise in the folktale*. Debrecen, 2015. 9–37. (Fabula aeterna V.); Eperjessy Ernő: Szitkok – átkok – káromlások. Adatok a káromlások néprajzához. *Ethnographia*, 110. évf. 1999/2. 399–414.; Balázs Géza–Dede Éva: A verbális agresszió diszciplináris keretben. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*, 2008. 123–146. (Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei. Új sorozat 35. köt.)

6 | 157. Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék*. II. Szerk. Ortutay Gyula. Újvidék. 1984. 375–378. (ÚMNGy XVI.)

7 | Uo. 375.

8 | Uo. 375.

9 | Uo. 376.

10 | Uo. 377.

–Te zsidó! Úgy engedlek be, ha ezt a Jánost kicsalod innen, mer ez úgy káromkodik étten, hogy nem lehet megmaradni.¹¹

A mesemenetben a fordulat ezen a ponton következik be; a minden valószínűség szerint a jámbor életű zsidó ki is csalja a „mocskos szájú” Jánost, viszont amikor János vissza akar menni, süket fülekre talál Péter részéről, ezért a zsákba szoríttatja őt:

Azt mondi a Jézus:

–Engedd ki, zsák, a Pétört!

Azt mondja a János:

–Próbáld!

Ném is engedte ki a zsák a Pétört. Azt mondi:

–Szorítsd, zsákom!

Oszt a Jézust is beszorította a zsákba.

Azt mondja a Jézus:

–Ha mán én benne vagyok, zsákom, akkor a Jánost is szorítsd be!

A zsák beszorította a Jánost.

Így mind a négyen kint rekedtek.¹²

A szövegből nem derül ki, hogy ti. a jámbor zsidó miért is rekedt kívül a mennyországból, ahova – egy istenfélelemben és törvénytiszteletben leélt élet után – az ígéret ellenére is csak egy profán feladatmegoldás eredményeként kerülhetett volna be az ígéret szerint. Az első olvasásra úgy tűnik, hogy a furfangos (*trickster*) János varázseszközének megzabolázhatatlansága miatt, a többiekkel együtt maga is áldozatává válik a megoldhatatlan, pontosabban komikus helyzetnek. Ám nagyobb perspektívából tekintve a zsidó alakját megjelenítő tradicionális mesenarratívákra, azt látjuk, hogy bizonyos előítéletesség okán a zsidó – lett legyen bármilyen jámbor is – eleve nem juthat a mennyországba („mintha a kizáratás a mennyországból igazolná azokat a kizáratásokat (numerus claususokat), amelyek a zsidósors velejárói”¹³). Már csak azért sem – miként a francia vallástörténész, Gilbert Dahan állítja –, mivel a 12–14. században keletkezett zsidóellenes mítoszokban nekik tulajdonított, sztereotípiákon nyugvó bűnök miatt (Jézus-gyilkosság, rituális gyilkosság, kapzsiság, kutak megmérgezése stb.¹⁴) tendenciózusan kizáródnak ebből az üdvözülési lehetőségből.

11 | Uo. 377.

12 | Uo. 378.

13 | Görög-Karády Veronika: A Bolygó Zsidó és társai a magyar folklórban. In: uő: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. Mesék, teremtéstörténetek, etnuszemiotikai elemzések (Afrika, Európa)*. Bp. 2006. 71–105, 100.

14 | Gilbert Dahan: Exégèse chrétienne de la Bible au Moyen Âge et antijudaïsme? *Le Genre humain*, 2016/1–2. 57–76, 57.; Linder A.: Ecclesia and Synagoga in the Medieval Myth of Constantine the Great. *Revue belge de philologie et d'histoire*. 1976/4. 1019–1060, 1023. – „A 12. és a 13. századi zsidóüldözéseknek más indítást is voltak. Két mítosz terjedt el ekkoriban. Egyfelől hitelt adtak a rituális gyilkosságokról szóló szóbeszédnek, miszerint a zsidók keresztény ifjakat ölnek le, hogy vérüket felhasználják szertartásaikon. [...] a keresztények újabb okot találtak a zsidók üldözésére, amikor azzal vádolták őket, hogy megszenteltlenítik, bemocskolják a megszentelt ostyákat.” Jacques Le Goff: *Európa születése a középkorban*. Bp. 2008. 121.

A folklorista Görög-Karády Veronika több tanulmányt is szentelt a magyar folklórban kitüntetetten negatív szerepet játszó zsidó és cigány figurájának, illetve annak az évszázados egyházi tanításból következő népi szemléletnek, mely megvetendő idegenként¹⁵ tekint a zsidó alakjára: „Ennek a keresztény antiszemitizmusnak a gyökere a neheztelés, illetve az ellenségesség az iránt a nép iránt, amelyet Krisztus mártírhaláláért felelősnek tartottak.”¹⁶

A francia filozófus Vladimir Jankélévitch ennél részletesebben indokolja az anti-judaizmus jelenlétét a keresztény gondolkodásban, ami a mesenarratívák tanúsága szerint markáns nyomot hagy a népi vallásosság szövegszerű megnyilvánulásaiban is: „Ugyanez a kettősség tükröződik abban, ahogyan a keresztény teológusok megítélték azt a tudatlanságot, amellyel a zsidó népet vádolták: némelykor az úgynevezett 'istengyilkos' nép eleve kiengesztelhetetlen büntettéről beszélnek, míg máskor – Pascal mindenekelőtt – az őszövétségi hívők vakságát és macacsságát ostorozzák, akik felszínes gondolkodásukban olyan dicsőséges Messiásra vártak, aki a királyság legláthatóbb és legtapinthatóbb jeleit hordozza”.¹⁷

Bár őszintén szólva nem tudhatjuk, milyen is volna a zsidó alakja, ha és amennyiben a Kárpát-medencében élő zsidó mesemondóktól rögzített szövegeket olvashatnánk, s nem csupán a hasszid „mesékből” vagy nemzetközi példázatos történetekből ismert cadikról és tanítványairól, bölcs mesteremberekről és istenfélő emberekről lenne tudomásunk. Ebből a szempontból még csak a hipotézis szintjén sem releváns a cigány mesenarratívákban megjelenített cigány figura, akiről többnyire negatív toposzokban beszél a mesemondó, ekként igyekszik megfelelni a többségi elvárásnak. Így aztán nyitott marad a mesekutatók előtt a kérdés, mivel a régióban tevékenykedő folkloristák részéről egyszerűen nem történt efféle gyűjtés.¹⁸

Az anyával/feleséggel¹⁹, fiú- vagy nőtestvérrel, gyermekkel, unokával szemben elkövetett erőszak vagy más fajta gyilkossági kísérlet

Immanuel Kant „Az antropológia első része” szövegének vége táján elmélkedik a bosszúvágyról s a következőket veti papírra: „[...] az elszenvedett jogtalanság nyomán fakadt gyűlölet, vagyis a *bosszúvágy*, oly szenvedély, amely ellenállhatatlanul fakad föl az ember természetéből, és – a megengedett *igazságszeretetnek* köszönhetően, amelynek hisz analogonja – bármily gonosz is, benne a hajlandóság az ész maximájával

15 | A zsidókoldus = Nagy Géza: *Karcsai népmesék*. I–II. Szerk. Kovács Ágnes. Bp. 1985. I. 380–382. (ÚMNGy XX.)

16 | Görög-Karády: *i. m.* 73.; Bálint Zsuzsa: Az idegenkép értelmezése a cigány népmesében. In: uő: *Az idegen képes a Kárpát-medencei népmesékben. Szöveggyűjtemény*. Debrecen. 2020. 9–62, a zsidó alakja: 36–47. (Fabula aeterna XII. Sorozatszerk.: Bálint Péter)

17 | Vladimir Jankélévitch: *A megbocsátás*. Ford. Visky S. Béla. Kvár 2019. 101.

18 | E tanulmány írása közben kaptam meg Magyar Zoltán: *Halálkoma. Altman Sándor történetei* című, jelenleg kiadásra váró gyűjteményes kötetét.

19 | Jean-Pierre Baud: Le pouvoir de l'invisible. *L'Année sociologique*. Vol. 53. 2003/1. 17–32, 20. bk.

szövődik össze, s ettől a leghevesebb és a legmélyebb gyökeret verő szenvedélyek egyike [...]”²⁰.

Azt látjuk, hogy Paul Ricœur *Szerető engedelmesség* írásában maga is Kantra hivatkozva írja: „[...] a nyilvános erőszak személyes célokra való használata, a bosszú, a vérbosszú, egyszóval a meg nem engedett erőszak az, amit a parancsolat teljes mértékben tilt”²¹.

A mesehősről – kiváltképpen is az Erős János egzisztenciakarakteréről – jegyezte meg Kerényi Károly, hogy az egyik jellemző vonása az a fajta bosszúvágy, amiről Kant is beszél. Ám egy korábbi tanulmányomban²² erről a nem egészen helytálló kijelentésről kénytelen voltam azt a megállapítást tenni, hogy a mesenarratívák többségében nem ez jellemzi a mesehóst, hanem épp ellenkezőleg, az erőszakmentesség hirdetése és az istenítélet elfogadása: ebben az aspektusában is a jézusi tanítás tükröződik vissza. Amikor a bosszúvágy motívuma megjelenik „az elszenvedett jogtalanság nyomán fakadt gyűlöletből”, a jogosnak tűnő bosszút, mint igazságszolgáltatást beteljesítő tettet: a halálbüntetés valamilyen formáját többnyire nem a hős, hanem valaki más (a király) rendeli el és valaki más hajtja végre²³. A hős, teremtményisége okán, jobbára nem akar részesülni a más élete ellen elkövetett megbocsáthatatlan bűnben, az Isten adta élet kioltásában, mivel ehhez a törvények szellemében nincs joga: ezt a mesemondó pontosan tudja. A Kárpát-medence legkülönbözőbb régióiból származó repertoárokat forgatva gyakorta olyan mesenarratívák tárulnak elénk, amelyekben az anyával, testvérrel, gyermekkel, unokával szemben elkövetett (többnyire önzőségből, irigységből, hatalomféltésből, incesztuskísérlet visszautasításból fakadó) erőszak, vagy más fajta gyilkossági kísérlet kerül elbeszélésre. Ezekben a „bűnkiéneklésekben” még jogosnak is tűnhetne a bosszúvágy kiélése, ám a harag²⁴ idővel a szenvedély csillapodásához vezetne, mégis kellő megfontoltsággal járnak el a mesemondók az ítékezés dolgában.

A mesemondó és hallgatósága is érzi természetes igazságérzéke alapján, hogy az iszonyatos bűnt nem lehet megtorolatlanul hagyni, mondhatni a „talió elv” értelmében halálért halál jár. („Az emberölés tiltása az egybehangzó zsidó hagyomány szerint mindig és mindenütt megtartandó parancsolat.”²⁵) De az egyéni és közösségi tapasztalat egyaránt azt súgja nekik, hogy erőszak sajátos természeténél fogva újabb erőszakot szül, s ennek a mechanizmusnak nem lehet gátat szabni másként, mint-hogy a „harag csomóját kioldják”, vagyis a haragot, bosszúvágyat az önmérséklet és az ellenségeskedés ismétlődésének a lehetőségét felszámolják. Ellenkező esetben azt történik, amire Girard a vérbosszúról szóló okfejtése során pontosan rámutat: a

20 | Immanuel Kant: Az antropológia első része. In: uő: *Antropológiai írások*. Ford. Mesterházi Miklós. Bp. 2005. 223.

21 | Paul Ricœur: *Szerető engedelmesség*. In: Paul Ricœur–André LaCocque: *Bibliai gondolkodás*. Ford. Enyedi Jenő. Bp. 197–241, 202.

22 | Bálint Péter: A rettenetes erő fenomenológiája. In: Uő: *Archaikus alakzatok a népmesében. Jakab István cigány mesemondó (a késleltető halmozás mestere)*, Debrecen. 2014. 181–206.

23 | Karasszon István: Jób Megváltója. In: Uő: *Az Ószövetség fényei. Veterotestamentica*. Bp. 2002. 187–198, 191.

24 | „A harag, amely az ószövetségi ’pusztítóra’ (Kiv 12,23) emlékeztet, az elemek lelkeihez hasonlóan olyan hatalmat kapott az emberek világa fölött, amely a végidőig tart, hiszen Jézus (1Tessz 1,10) nem más, mint ’megmentőnk az eljövendő haragtól.’” Buber, Martin: *A hit két formája*. ford. Görföl Tibor. Bp. 2023. 162.

25 | André LaCocque: Ne ölj (Exodus 20,13) In: Paul Ricœur–André LaCocque: *Bibliai gondolkodás*. Ford. Enyedi Jenő. Bp. 2003. 129–197, 163.

gyilkos ösztön szüntelen ismétlődésére és értelmetlenségére: „A vérbosszú szintjén is mindenkor csak egy eset van, egyetlen gyilkosság, amelyet ugyanabból a célból és ugyanúgy kell végrehajtani, a megelőző gyilkosságot lemásoló bosszúként. De ez a másolás folyamatosan terjeszteni kezdi magát. Egyre távolabbi rokonok feladatává kezd válni, akiknek az eredeti eseményhez, amelyből az egész kiindult, semmi közük sem volt (...)»²⁶.

Másfelől az is tény, hogy a legkülönfélébb erőszakos tettek elkövetése évezredek óta nyomon kíséri az embert, függetlenül a társadalmi berendezkedés formájától, a vallásos meggyőződéstől, s ezeknek a történeteknek a kibeszélése („kiéneklése”) a traumatizált ember túlélési esélyét, igazságérzetének kielégítését, a lokális közösség jogrendjének szilárdságát alapozza meg: ezért is kell újra és újra, nemzedékről nemzedékre elbeszélni őket, majdnem rituálészerűen.

A lokális közösség társadalmi-szociális normarendjét sértő magatartás, amire vonatkozó büntetés a bűnösnek nem csak a fizikai testét, de társadalmi státuszát is érinti.²⁷ Áchán bűne a mesenarratívákban

Az Úr (Isten), a lokális közösség (törzs) vagy egy király javainak elbitorlása már az Ószövetségben is főbenjáró bűnnek számított, elegendő most, ha a mi elemzésünk szempontjából releváns *Józsue könyvé*ből vételezzük elő Áchán bűnét, aki az Istennek szentelt dolgokból vett el, amiért Józsue parancsára halálra kövezték.

Izrael fiai azonban megszegették az átokparancsot: Áchán, Karmi fia, aki Zerach fiának, Zabdinak volt a fia, Júda törzsből, vett abból, ami átok alá esett, s az Úr haragja fellobbant Izrael fiai ellen. [...] Józsue így szólt Áchánhoz: „Fiam, adj dicsőséget az Úrnak, Izrael Istenének és hódolj neki! Valld meg, mit tettél, ne titkolj el semmit!” Áchán azt válaszolta Józsue-nak: „Igen, én vagyok. Vétkeztem az Úr, Izrael Istene ellen, s ezt tettem. Amikor a zsákmány közt megláttam egy szép sineári köntöst, 200 ezüstsékelt meg egy 50 sékel súlyú aranyrudat, fölbredt bennem utána a vágy és elvettem magamnak. A földben vannak elrejtve a sátramban, az ezüst van alul.” (*Józsue* 7, 1, 19–21)²⁸.

Dömötör Ákos, aki „A félszkereső”-mesetípus forrását kutatta, a középkori exemplumok egyikében, az *Áchán rejtett kincseiben* mutatott rá a bibliai történet mesébe való leszüremlésére. A mesetípus meglehetősen népszerű a mesemondók körében; a

26 | Girard, René: *Mi rejtve volt a világ teremtésétől fogva*. Ford. Lisztes Gábor és Szalay Gabriella. Bp. 2013. 24.

27 | Besson, Florian: « Ainsi doit-il être puni... » Le roi, le chevalier et le châtiment dans le Royaume latin de Jérusalem. *Revue historique*. 2015/4. 771–792, 8. bk.

28 | Áchán rejtett kincsei. In: Dömötör Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Bp. 1992. 24. (Folklór archívum 19.); Otto Eissfeldt: *The Old Testament an Introduction*. Translated by Peter R. Ackroyd. 1996. 249.; David M. Gunn: Joshua and Judges. In: Robert Alter–Frank Kermode (eds.): *The Guide to the Bible*. 1989. 102–122, 102.

következőkben a nem titkoltan az egyik „legvallásosabb” mesemondó, Fedics Mihály meséjét: „8” (Bátor János) veszem görcső alá.

Eccer csak megáll, kihúzza egy kantát. Csak gondolkozok, mi lehet ebbe a kantába? Ű meg tovább kapart, húzza kifele a másik kantát is. Akkor szót váltott véllem. 'No ládd – azt mondta –, ezt vártam régen, ijjen ember nem akart, aki engem megválcsék. Tégedet talán az Isten rendelt ide nekem megváltómnak, mer mindörökre fenn kellett vón járnom. *Mostmán eljutok a túlvilágra.* De azóta, mióta megvóttam, nagyon sokat jártam, sokat szenvedtem. Mostmán jól ércsél meg, elmagyarázom néked. Ez a gróf portája. Ezé meg ezé. Én meg tisztartója vóttam, mintegy parancsnokja. Hát a pénz a kezemen forgott, amit tuttam, csempésztem tülle. Jól megnézd ezt a kantákat, ebbe kantába a csempészó pénz van. Ebbe pediglen az enyim, sajátom van. Eztet szállícsd el néki, add oda neki. Mondd is meg néki, ütülle csempésztem, hát legyen az övé. Eme pediglen, amiér engem megszabadítottál ettül a sorsomtul, az pediglen legyen a tije. Nagyon szépen megköszönöm a szívességedet, hogy te engem ettül megtisztáltál. Isten vélléd, véllem is, álgyon meg az Isten!²⁹

Ha már a Fedics-változatban a kísértet vagy ördög szerepét felváltja a „gróf tisztartója”, s bűnvallomásában maga leplezi le önmagát, hogy vagyonnevelése és ekként az urához viszonyulása teljes mértékben megengedhetetlenül a „csempészésen”, magyarárn a lopáson és a gazdája iránti tiszteletlenségen alapul, akkor látnunk kell a mesemondó részéről egy bujtatott bibliai vonatkozást, ti. a „gróf tisztartója” minden vonatkozásban ellentéte a Putifár házát felügyelő Józsefnek³⁰. S még egy fontos motívumra rá kell mutatnunk; Áchán halálra kövezése után az elítéltnak nem jár végtisztesség, miként az Osztrák-Magyar Monarchia területen élt rabbi, történész és teológus Büchler Adolf írja tanulmányában: a zsidó bíróság által halálra ítélt és kivégzett bűnözőket nem az apáik sírjába temették, hanem a bíróságnak két temetkezési helye volt, az egyik a lefejezettek vagy idegenek, a másik pedig az égetés vagy megkövezés áldozatai számára³¹. A Fedics-meseváltozatban a „tisztartó” állapota, mely szerint előbb úgy jelenik meg a kéményből lehullva: „*ojan fekete, mint az üszök*”³² és csak lassan fehéredik ki, egyfelől az üszökfeketeség metaforájával a bűne és büntetése mineműségére (pokolbeli égetés) utal. Másfelől abban a tényben, hogy mindaddig, amíg nem „váltják” meg s nem rendezi adósságát a grófnak, kísértetként kell visszajárnia büntett helyszínére, visszaköszön a bibliai ítélet szerinti végtisztesség megadásának hiánya, ami a „tisztartó” esetében azt jelenti, hogy még

29 | Ortutay Gyula: *Fedics Mihály mesél*. Második változatlan kiadás. Bp. 1978. 228–243, 235; 395–396.; Katona Lajos: Magyar népmese-typusok. In: uő: *Irodalmi tanulmányai*. I–II. Bp. 1912. I. 216–296, 283.

30 | Bálint Péter: A csábítás és elhárításának narratívái a népmesében. (József és Putifárné történetek). In: uő: *Jézus-mintázatok a népmesékben*. Bp. 2022. 249–271.

31 | Adolf Büchler: L'enterrement des criminels d'après le Talmud et le Midrasch. *Revue des études juives*. Tome 46, n°91, 1903. 74–88, 72. Ákán, akit József VII. fejezetének 25. pontja szerint megköveztek, és akinek a holttestére egy kőhalmot emeltek, éjszaka egy bűnözőhöz méltó, gyalázatos sírhelyet kapott. Nyilvánvaló, hogy Josephus csak a korában érvényes szokást adja vissza, de nem tanítja meg nekünk, hogy ez a sír csak néhány órára vagy néhány hétre fogadta a gonosztevőt. Büchler: *i. m.* 72–73.

32 | Ortutay: *i. m.* 234

a túlvilágra sem tud átjutni³³, hogy a vétkéért megfelelő ítélet elé álljon. Magyar Zoltán a visszajáró halottakról szóló történetekről írja: „a büntetésből kiszabott visszajárás az életben elkövetett bűnökért való vezeklési formák egyike”³⁴.

Temesvári Pelbárt a „Kapzsóság”-ról szóló prédikációjában kijelenti: „Hamisan szerzett vagyon átokká válik az unokák számára. Már csak azért is, mert hogyha hamisan szerzett vagyont hagy rájuk, akkor mindazokat, akik ezt tudják és vissza nem térítik, a kárhozát fenyegeti. E bűn ugyanis csak akkor nyerhet bocsánatot, ha visszatérítik, amit elvettek – mondja Ágoston. Végül pedig jogtalanság a kapzsóság, minden emberrel, főleg a szegényekkel szemben. Ezért Isten gyakran megbünteti a kapzsi embert már itt a földön.”³⁵

A Fedics-féle mesevariánsunkkal összefüggésben nélkülözhetetlen a francia történész André Vauchez szavait idézni, melyek nemcsak a középkori emberre igazak, hanem a mesenarratívák tükrében az évszázadokkal később élő emberre is: „Az örök kárhozattól való félelem még a legkegyetlenebb embereket – fosztogató lovagokat vagy kapzsi uzorásokat – is arra készítette, hogy a halál küszöbén visszaadják a jogtalanul szerzett javakat, és lenyűgöző adományokat tegyenek az egyháznak. Minél súlyosabbak voltak az Isten elleni vétkek és az egyházi törvények megsértése, annál nagyobbak voltak a hagyatékok: a kártérítés összegének meg kellett felelnie az e világban elkövetett hibák súlyosságának”³⁶.

Meg kell említenem, hogy Martin Buber „A démonok háza”³⁷ története – melyet a szerző megjegyzése szerint akkoriban adott közre a *Jüdische Rundschau*ban az 1914-es évben, amikor a haszid történeteken dolgozott – több oknál fogva is érdemes a folkloristák és irodalmárok figyelmére. Egyfelől a fentebb vizsgált mesevariánsokkal való egyezősége miatt: a történet szerint a lengyel falusi házat több nemzedék óta elhagyta a tulajdonos család, mivel gyanús lények szellemjárása és nyöszörgése félelmet

33 | Babos István meséjében: Hát [a koporsóból felkelt király] levitte a pincébe [a kis Sándort]. Odavezeti egy réz hordóhoz. Ez színültig tele vót réz pénzzel. /-Látod fiam ezt a hordó pénzt? /Azt mondja a kis Sándor: /-Látom. /Ez nem a tiedé! – aszongya. – Énhozzám ha gyütt egy szegény, nem adta nekije. Levittem ebbe a pincébe, ebbe a hordóba dobtam bele. A szegények elátkoztak, azért nem lehetett hazajárni. / Odavezeti egy másik hordóhoz, az meg tiszta arannyal volt színültig tele. /-Ez sem a tied fiam. Ezt meg az uraktul loptam el. Ha köllött valami templomjavítást csinálni, vagy ezt vagy azt, azt meg azoktul hoztam el, akkor bevittem ebbe a pincébe, ebbe a hordóba dobtam. Menj és oszd ki az urak között! / Odavezette egy másik hordóhoz. Tiszta gyémánt vót. Ez a gyémánt, ez a tied. Ezt oda töszöd, ahová akarod!” (A postamester. In: Szuhay Péter: *A három muzsikus cigány. Babos István meséi*. Bp. 2013. 57–73, 67–68.)

34 | Magyar Zoltán–Varga Norbert: *Három szem klokocska. Egy gömöri pásztor hiedelemvilága és történetei*, Bp. 2006. 44–45.

35 | *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Szerk. V. Kovács Sándor. Ford. Bellus Ibolya et al. Bp. 1982. 61.

36 | André Vauchez: *The Laity in the Middle Ages. Religious Beliefs and Devotional Practices*. Trans.: Margery J. Schneider. Indiana. 2010. 86–87. – „[...] hogy mennyire félt a középkori ember a haláltól, leginkább abból az igen elterjedt hiedelemből derül ki, hogy Lázár állandó szorongásban és irtózásban élt fel-támadása után, mert mindig arra gondolt, hogy még egyszer keresztül kell mennie a halál kapuján. Ha az igaznak ennyi oka van a félelemre, mivel vigasztalja magát a bűnös? Volt-e hatásosabb fegyver, ami jobban feldúlta volna a lelkiismeretet, mint a haláltusa felidézése?” Dr. Kabódi Csaba–Dr. Mezey Barna: A halálbüntetés diadalútja az ókorban és a középkorban. *Módszertani Füzetek* 1985. 3. 40–52, 44. Online: http://www.epa.hu/02600/02699/00012/pdf/EPA02699_modszertani_fuzetek_1985_03_040-052.pdf (Letöltés ideje: 2023. 02. 06.)

37 | Martin Buber: *Angyal-, szellem-és démontörténetek Paul Klee rajzaival*. Ford. Miklós Tamás. Bp. 2001. 29–41.

keltett az ott élőkben; ám az egyik fiatal leszármazott a család tiltakozása ellenére is a házba költözik fiatal arájával. A szellem az ő életüket is megkeseríti, ezért Joel rabbit – a csodatévő Bal Semet, aki a démonúzással³⁸ is foglalkozott – hívták segítségül, aki a titokzatos démonnal egyezséget köt. A démon elmeséli, hogy a ház hajdanán egy zsidó aranyműves volt, aki feleségével és gyermekeivel élt a házban, ám egy napon a kútból feljövő démonlányba beleszeretett, s ettől fogva kettős életet élt, a démon lányt a pincében elzárva tartotta, nehogy fény derüljön titkára. Ám egy szédereste a fiatal feleség kileste az aranyműves titkát, és a rabbi megfedtte a férjet, hogy nem evilági lényvel él. A férj szomorúságában nemsokára beteg lett és halálos ágyánál megjelent előtte a démon nő, akinek megígérte, hogy halála után a közös gyermekük és ivadékaik lesz a ház, mely ígéretre figyelmeztette a démon Joel rabbit, aki ráveszi a fiatal párt az elköltözésre. Másfelől e talmudikus történet – mely szintén nem nevezhető fenntartás nélkül mesének fogalmaink szerint, viszont bátran mondhatjuk róla „egy őszinte és naiv legenda, történelmi igényesség nélkül”³⁹ – a kelet-európai zsidóság szöveggyomrányát képezi, s több évszázadra vezethető vissza⁴⁰, következőképpen a történelmi Magyarországon akár átvételre is sor kerülhetett.

A hatalommal és joggal való visszaélés, illetve a fősvénység és a kapzsiság

Az őskereszténység létrejöttét követően a lassan megszilárduló hierarchikus társadalmi rendben belül, szinte azonnal kialakult az eltérő vagyoni helyzetűek között a „horizontális szolidaritás”, mely egyfelől megakadályozta, hogy a szegények „az őskeresztény gyülekezetek néhány gazdag patrónus szociális függőségébe kerüljenek”, másfelől kényszerítő erőként hatott a gazdagokra, hogy: „szabaduljanak meg veszélyes gazdagságuktól, hogy bejuthassanak Isten országába”⁴¹. Ez a – ma úgy neveznénk – szociális háló kialakítás és etikai parancs egyszerre nyújtott vigaszt a szegényeknek és reményteljes üdvözülést a gazdagoknak az ősgyülekezetben. Gerd Theissen fejtegetéseiben egyértelművé teszi mindkét fél köteletségét: „[...] az anyagi javak kiegyenlítése az őskereszténységben nem csupán a gazdagok és szegények közötti folyamat volt, hanem mindenkire háruló kötelezettség. A gazdagokra természetesen nagyobb kötelezettség hárult”⁴².

A példázatokba és intelmekbe foglalt elvárások ellenére is – mivel a halandó ember természeténél fogva esendő és bírvágyó – viszonylag hamar megjelenik a

38 | „Tatianosz szerint a démonoknak lehet spirituális organizmusa is, amelyben az emberek előtt láthatatlan, csak azok látják világosan, akiket áthat Isten Lelke.” Békési Sándor: *ERGON. A keresztényen esztétika teológiája*. Bp. 2010. 205.

39 | Joseph Halévy: „Ben-Tymelion et Bartholomée [article]”, *Revue des études juives*, 1885. 10-19-20. 60–65, 60. – vö. még: Emma Abate: „Contrôler les démons Formules magiques et rituelles dans la tradition juive entre les sources qumrâniennes et la Genizah / Controlling the Demons: Magic and Rituals in the Jewish Tradition from the Dead Sea Scrolls to the Cairo Genizah” (*Revue de l'histoire des religions* 2013/2. 273–295.)

40 | Halévy: *i. m.* 61–62.

41 | Gerd Theissen: *Az első keresztények vallása. Az őskeresztényen vallás elemzése és vallástörténeti leírása*. Ford. Szabó Csaba. Bp. 2001. 133.

42 | Uo. 131.

csillapíthatatlan nyereségvágy (mely nem feltétlenül egyenlő a megszerzett kincs megtartásának vágyával⁴³) és a vagyonnal/hatalommal visszaélés megannyi formája, mely fittyet hány a szolidaritásra, semmibe veszi az istenítéletet, amit Alasdair MacIntyre szerint babonaságnak tartanak a 20. századi szerzők⁴⁴. S noha a fennhéjázó királyok tevékenysége megítélésre kerül (Lk 22,25), az egyre nagyobb vagyonra szert tevő gazdagokat semmi sem tartja vissza a sorozatos bűnelkövetésektől. Hogy nem az ókori világ végével és a korai kereszténységgel kezdődött a szociális gond, mi sem bizonyítja jobban, minthogy Hans Walter Wolff *Az Ószövetség antropológiája* című könyvében maga is meglehetősen szigorúan bírálja azokat az ószövetségi királyokat és előljárókat, akik megfélemedtek a szolidaritás elvéről: „Aki öncélú nyereségvágyból és önző élvezethajhászból a munkások bérét visszatartja, ahelyett, hogy az elnyomottaknak és nincsteleneknek segítene szabadságuk elnyerésében, az nem tudja milyen JHVH színe előtt egyedül legitim királyi hivatal Izraelben.”⁴⁵

Dobos Ilona egyik mesemondója, Ordódy József *A holtából visszatérő gróf* meséjében tökéletes megjelenését látjuk az önkényeskedő és népét sarcoló úr síron túli szenvedésének:

–Na Jancsi, én ezért járok haza. Mert nekem haza kell járnom. Én *nagyon sarcoltam a községi népeimet, mikor én éltem és a cselédjeinket*. Ez a pénz onnan van összeszedve és ezért nekem a *másvilágon nyugodalmam nincs*. De nekem vannak fiaim és lányaim, és ha ők ezt tudnák, hogy én ne járjak innen haza, akkor ők ezen segíthetnének nagyon. Mert nem kellene nekik egyebet tenni, csak hívni minél több kőművest és az udvar közepén *egy kápolnát csináltatni és misét szolgáltatni benne gyakran...* Hát abból a pénzből ez kitelne. És a szegényeknek elosztani a többi. Így aztán én meg volnék szabadulva mindentől.⁴⁶
[kiemelés–BP]

A paraszti származású és többnyire nincstelen mesemondók tisztában vannak az alá-fölé rendeltségi viszony törvényekkel körülbástyázott megváltoztathatatlanságával, a törvény előtti esélyegyenlőség érvényesítésének lehetetlenségével, mégsem mondanak le az igazságszolgáltatásról, a bűnt bűnre halmozóval szemben etikai és hitbéli síkra terelik mondandójukat. Éppen ezért vélem nagyon pontosnak Gerd Theissen megállapítását: „a népi morál nem alakított ki elvont elveket, hanem szentenciákban és tipikus példákban jutott kifejezésre”⁴⁷. Ezt láthatjuk Szenci Molnárnál is:

43 | Ullrich Langer: L'avarice dans l'éthique (plaisir, liberté, prudence). *Seizième Siècle*, 2008/4. 61–72, 61.

44 | Alasdair MacIntyre: Középkori aspektusok és középkori szituációk. In: *Uő: Az erény nyomában*. Ford. Bíróné Kaszás Éva. Bp. 1999. 223–244, 225.

45 | Hans Walter Wolff: *Az Ószövetség antropológiája*. Ford. Blázi György. Bp. 2003. 239. – A JHVH az úgynevezett tetragrammaton, a négybetűs héber istennév.

46 | Dobos Ilona: *Gyémántkígyó. Ordódy József és Kovács Károly meséi*. Bp. 1981. 244–252, 249. – Vö. még: „–Az a kérésem, hogy van itt egy rossz pince. Abba van egy rossz dézsa. Az a rossz dézsa telisteli van filléresekkal. Kétfilléresekkal, tízfilléresekkal. Azt én külön rakosgattam el, miótátul én vendéglős vagyok. Én húztam, vontam. Kódust, nem kódust, szegényt, nem szegényt, nyomorékot, nem nyomorékot. Mindenkitül elhúztam tíz-hús fillért, amennyit tudtam. Én nekem ezér maradásom nincs.” A kísértet meg a katona. = Nagy G.: *i. m.* 208–213.

47 | Theissen: *Az első keresztyének, i. m.* 129.

„Az ki felebaráttjának kenyerét elveszi, gyilkosa lesz annak”⁴⁸. A fenti meserészlet visszaigazolja ezt a kijelentést, hiszen a közösséget sarcolónak⁴⁹ még a túlvilágon sem lehet nyugodalma amíg bűnös lelkéért számos misét nem mondanak az összeharácsolt vagyonából épített, Istennek szánt adomány-kápolnában, és vissza nem szolgáltatják a szegényeknek a tőlük elvett pénzt. A szegény ember váradalma ez? Ki ne látná meg ebben a példázatos történetben az évszázados kisémmizettségen és jogfosztottságon felülemelkedés etikai magaslátát, amit úgy is értelmezhetünk, mint a hétköznapi nyomorúság kompenzálását?

A fősvénység narratívái⁵⁰

A keresztény és a klasszikus etika képviselői nyilvánvalóan egyetértenek abban, hogy elítélik a fősvénység bűnét, azt a hibát, amely a tékozlás ellentéte, állítja idézett tanulmányában Ullrich Langer. De miként a továbbiakban elmélyed a fősvénység tárgyalásában, pontosít a fogalomhasználaton a következőképpen: a „közhelyek” gyűjteményeiben – s teyök hozzá olykor a lexikonokban is – a javak megőrzésének megszálottsága értelmében vett fősvénység példáit gyakorta összekeverik a kapzsiságot szemléltető példákkal.⁵¹ Viszont érdemes figyelembe vennünk Langer vizsgálatának kiindulópontját: a fősvénység etikai szempontból történő elemzése során, szögezi le, két szempontot különíthetünk el: az első a fősvénységet egyfajta igazságtalansággá teszi másokkal szemben, a második pedig a fősvény személy vétke.⁵² A fősvénység – mint az alábbi meseidézeten látjuk, ha valaki isteni adományként kapja javait, hogy tovább gyarapítsa, de eközben megfélemedezik a rászorulókról – valóban egyfajta igazságtalanság azokkal szemben, akik nem részesedtek az adományban, s azt tapasztalják, hogy a vagyonnal rendelkezőnek esze ágában sincs visszaosztani valamennyit

48 | Szenci Molnár Albert: *Discursus De Summo Bono (Értekezés a legfőbb jóról)*. Szerk. Tolnai Gábor. Bp. 1975. 205. (Régi Magyar Próza Emlékek IV.)

49 | „Sokan extorquellják és ki is csigázzák az alattak valóknak jobbagyoknak pénzeket, sok csudás módon és mesterségesen, és ki szíják, szopiák őket mind tetemekig, az szegénységnek nagy jaygatásokkal, panaszokkal és siránkozó kiáltásokkal: az kiknek nagy nehéz sérelmes munkával kell keresniek, az mit az nagy Vrak fel dösölnek, és udvari pompáskodásokra haszontalanul költenek.” Uo. 199.

50 | A *Magyar Katolikus Lexikonban*: „fősvénység, zsugoriság (gör. *filargúria*, lat. *avaritia*): a megszerzett véges javakhoz való rendetlen ragaszkodás víciuma, a hét főbűn egyike. E ragaszkodás megmutatkozhat a megszerzés rendetlen vágyában (kapzsiság) és a megszerzett dolgok rendetlen birtoklásában. A birtoklás rendetlenségét jelzi, hogy a fősvény a számára szükséges mértékben sem válik meg javaitól, nem költi pénzét, esetleg nagy vagyon birtokában is nyomorog. A Szentírásban rendszerint a tulajdon iránti rendetlen bírvágyként szerepel, nincs különbség a kapzsiság és a fősvénység között (vö. Mt 6,19-24; Mk 7,22; Lk 11,39; 12,15; Róm 1,29; Ef 4,19; 5,5; Kol 3,5; 1Tim 6,9; 2Pt 2,14). Az ÓSz szerint a fősvény ostoba, mert mindent megvon magától, gonosz, mert nem osztja meg javait a rászorulókkal (Préd 5,9; Sir 14,3-10). Az ÚSz inkább pénzsóvárságra utal (Lk 16,14; 2Kor 9,6). Mivel az ember vágyait a földiekre irányítja és a reményét a földi gazdagságba veti, a fősvénység „minden bajnak a gyökere” (1Tim 6,6-10.17-19). Az utolsó napokban a bűn eluralkodásának jelensége lesz a fősvénység elhatalmasodása (vö. 2Tim 3,2-4).” Online: <http://lexikon.katolikus.hu/F/f%C3%B6sv%C3%A9ny%C3%A9g.html> (Letöltés ideje: 2023. 01. 03.)

51 | Langer: *i. m.* 61.

52 | Uo. 62.

a feleslegből, sőt megvetően viszonyul a tőle „koldulóhoz”⁵³. Ez utóbbi magatartás-forma: a szegény megvetése, az alamizsna kérés visszautasítása, az adásból fakadó veszteségtől való félelem jelzi a fősvény személyi vétkét: a szolidaritás hiányát és a felebaráti szeretet, illetve az irgalmasság zsigeri elutasítását. Megbocsátható-e a „szerencselovagok” ezen zord, lelketlen elzárkózása a szelíd kéréssel szemben?

Arra nézvést, hogy Langernek mily igaza van a két fogalom szinonimaként való használatában, vegyünk két példát. Temesvári Pelbárt írja egyik prédikációjában: „A Szentírás egyetlen bűnnel kapcsolatban sem említi annyiszor az örök kárhozatot, mint éppen a kapzsiságra vonatkozólag”⁵⁴. Szenci Molnár értekezésében pedig így olvashatjuk: „Gyakorta az emberek bátorkodással és fősvénkedéssel is éppítnek; és csak azt gondolják mint gazdagulhassanak meg, mint csallyák, fortélyozzák és nyuzzák meg az szegénységet, és az házaikat prédált jókból, ragadományból éppítik, az szegényeknek vérekkkel, veritékekkel [...]”⁵⁵.

Erre az esetre találunk eklatáns példát az egyik magyarországi román mesében; *A tizenkét gyermekes ember*⁵⁶ szegény parasztembere húsvét szent vasárnapján is – amíg a falubeliek a templomban vannak – kapálja a földet, az éppen arra járó Krisztus és Szent Péter észreveszik és szóvá is teszik a hetedik napról szóló tilalom (II Móz, 20,10) megszegését, amire a következő választ kapják: „*Nem igazságos maga az Úristen sem, mert ő is annak ad, akinek már van, s nekem, mivel nincsen, nem ad. Nem lehet, hogy ne dolgozzam húsvét napján is.*”⁵⁷

Miután a szegény földművest házzal, földdel és gyümölcsössel is bőségesen megajándékozza az Úristen éjszaka, s másnap, amikor meglátogatja őt az új tanyáján csodálkozva szemlélődő gazdát a két idegen – most sem ismeri fel őket, igaz megváltoztatták külsejüket –, elmondja nekik, már csak jószágra volna szüksége az úristentől, hogy mindene meglegyen megélhetéséhez. A „jövevényektől” egy példabeszédet kap emlékeztetőül – egyfajta áruvédjegyeként – kívánsága teljesüléséhez: „–Na, hát egy jó kereszténynek ad ő minden lehetőséget. De ha pogánnyá válik, mindent el is vehet. Ahogy lett, éppen úgy el is tűnhet minden – mondta Krisztus.”⁵⁸

A „pogányként” létezés kifejezés megvilágítására a svéd teológus Anton Fridrichsen definícióját vételezzük elő: „Az Egyházon kívül lenni annyit jelent, mint Istennel való közösség nélkül létezni, és a vallásos élet minden lehetőségét nélkülözni. És nemcsak Isten országán kívül vannak (a pogányok), hanem egy egészen más egységhez kötődnek, amely 'kívül' uralkodik: a bűn és a halál, a pusztulásra ítélt régi világhoz tartoznak”.⁵⁹

A fősvény ember amint minden kívánsága és elvárása teljesül – természete szerint – egycsapásra megfeledkezik a hozzá intézett példabeszédről és hajdani szegénységéről, s amikor a két szentember újfent megjelenik és alamizsnát kérnek tőle, inkább

53 | Nem egészen hasonló az eset, mint amelyet *Jób testamentumában* olvasunk a magát koldusnak álcázó Sátánról. 7,1-12. Adorjáni: Zoltán: *Jób testamentuma. Bevezetés – fordítás – jegyzetek*. Bp. 2011. 48–49.

54 | V. Kovács: i. m. 58.

55 | Szenci: i. m. 338.

56 | Kovács Ágnes: *Világ Szépe és Világ Gyönyörűje. Magyarországi román népmesék. Purdi Mihály meséi*. Gyűjtötte Hocopán Sándor. Ford. Ignác Rózsa. Bp. 1982. 140–143. (Népek meséi. Szerk. Karig Sára)

57 | Uo. 140.

58 | Uo. 141.

59 | Anton Fridrichsen: *Église et sacrement dans le Nouveau Testament. Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses*. 1937/4. 337–356, 348.

munkára fogná őket, ahelyett, hogy koldulnak. Krisztus, aki a mesemondók felfogásában, ha nem is mindig egyértelmű igazságszolgáltatóként, de legtöbbször morális tanítóként (a „földhözragadt” Pétert is folyton-folyvást meglepő tetteivel bárányai „pásztoraként”) jelenik meg, egy példabeszéd értelmezésével igyekszik az emberi vágyak és tettek megítélésének helyes útjára vezetni társát/tanítványát: „–Na, látod Péter, hogy milyen kapzsi az ember. Minél többje van neki, annál több kell neki. Nem gondol arra, hogy a nagyon sokkal elveszítheti a keveset is.”⁶⁰

A példázatos történetelbeszélések attól kiválóak és szemléletesek a mesehallgató közösségekben, hogy egy-egy vétek mellett igen gyakran megjelenik az ellenpárja, az erényesség⁶¹ valamilyen válfajú gyakorlása, mely – ha némi kalandos kitérő után – végül is elnyeri a jutalmát. A fősvénységgel szemben a *nagyvonalú adakozásnak* egy példáját olvashatjuk a kárpátukrajnai *Egy elszegényedett zsidó szerencséje* mesében:

A kocsmáros, aki a papot igen igazmondónak tartotta, elhitte neki ezt a szentírás-idézetet [„Boldogok azok, akik vagyonukat a szegények közt felosztják, mert azoknak tízszeresen visszafordul az”], s amint hazament [a templomból], kezdte a vagyonát a szegények között osztogatni. A felesége sírt, rítt, de mit sem használt. A vége az lett, hogy a kocsmáros elszegényedett, és nem volt miből még a kocsmárendát sem kifizetni. Kikergették a kocsmából. A szegény sorsra jutott kocsmáros aztán amije még volt, azt is kiosztotta a szegények között, és elment koldulni abban a reményben, hogy valamikor majd csak visszatérül a vagyona tízszeresen is a Jóistentől.”⁶² (kiemelés-BP)

A szöveget faggató hermeneutában számos kérdés merül föl az idézet többször is újraolvasva: 1. Miért éppen zsidó származású a kocsmáros, aki ráadásul a keresztény templomba megy szentírásidézetet meghallgatni? 2. Vajon tényleg hitt-e a zsidó kocsmáros az általa is igazmondónak tartott papnak, avagy számításból osztotta szét a vagyonát az ígéret váradalmában? 3. Miért jutalmazza meg mégis a koldusbotra jutott zsidót Krisztus (voltaképpen a mesemondó), noha az együttes vándorlásuk során a zsidó ember önző módon megeszi az utolsó túrófalatot, s letagadja azt, továbbá a tiltás ellenére is csodagyógyításra vetemedik, és halált okozna, ha nem segítené ki őt Krisztus a bajból?

Az első kérdés megválaszolására Bálint Zsuzsa doktori értekezésének *Az idegenkép értelmezése a cigány népmesében* fejezetében találunk magyarázatot: „[Ezekben] a narratívákban a zsidó, mint kocsmáros vagy boltos jelenik meg, ez nagy mértékben megegyezik a vidéki zsidóság helyi társadalomban betöltött gazdasági pozíciójával [...] kibontakozik az a zsidó-kép, mely a hétköznapi élet közvetlen, személyes tapasztalataiból, a gazdasági viszonyrendszerben elfoglalt pozícióból és a lokális együttélés során kialakult kontaktusból fejlődött ki”⁶³

60 | Kovács Ágnes: *i. m.* 142.

61 | „A család és a barátok iránti hűség, a háztartás fenntartásához és a hadi vállalkozáshoz szükséges bátorság, valamint az erkölcsi korlátokat és a kozmikus rend előírásait elfogadó jámborság alapvető erények [...]” MacIntyre: *i. m.* 225.

62 | *A vasorrú Indzsibaba. Kárpátukrajnai népmesék.* Válogatta és fordította Fincicky Mihály. Bp. 1970. 142–145, 142.

63 | Bálint Zsuzsa: *i. m.* 42., 47.

De ugyanezen kérdés – mely a keresztény parasztemberekben tendenciózusan tudatosított hitbéli ellentétek mellett, a nem tisztességes vagyonosodás sanda gyanúját is elültette – újfent visszavezet bennünket Görög-Karády Veronikához, aki remekbe szabott tanulmányában állítja: „A kereskedelmi tevékenység egyébként azért is ébreszt idegenkedést, mert a népi gondolkodásban az a gyanú kíséri, hogy együtt jár a csalással”.⁶⁴

Közel száz évvel korábban Isidore Loeb briliáns tanulmányában vetíti elénk a keresztények részéről zsidók irányába megnyilvánuló a sanda gyanúsítást, lappangó vagy olykor napvilágra kerülő feszültséget: „A jeles Tamás azt mondta Alfonz királynak: 'Elhiszik a holdfénynél fonogató öregasszonyok zsidókról szóló összes meséjét, és mindazokat a rágalmakat, amelyeket a hatalmasok találnak ki. Ezek ürügyet keresnek arra, hogy a zsidók rovására gazdagodjanak meg, egyetlen mentségük, hogy ezeket az érzéseket a vallási gyűlölet táplálja, ezért kérik a zsidók üldözését (vagy tönkretételét); ők maguk sem hisznek ezekben a rágalmakban, amelyeket terjesztenek, szívük titkos vágyát elégítik csupán ki’”.⁶⁵

A második és harmadik kérdésre adandó válasz kicsit bonyolultabb, mondhatni sokágbogú magyarázatot kíván. Egyfelől a sokféle etnikumú lokális közösségben a békés együtt és egymás mellett élés, a sanyarú sorsban osztozkodás az eltérő hitvallás ellenére is felerősíti a közös váradalmat: az egyéni sors jobbra fordulását, az isteni kegyelemben részesülést. Másfelől ugyanabban a közösségben táptalajra talál az az ígéret, miszerint Jézus, a Messiás, a keresztények mellett a zsidókra és a pogányokra is kiterjeszti az üdvözülést, amennyiben jámbor, irgalmas és betartja az arany szabályt. A mesemondó alig titkolt szándéka, hogy hallgatósága előtt megerősítse: Jézus Krisztus az egyébként esendő és koldus sorsból visszakapaszkodni vágyó zsidó kocsmárosnak is igazságot szolgáltat irgalmas viselkedésért, amikor rejtett kincset tár föl számára, amiből újfent méltóságteljesen élhet.

Some Biblical Sins in Folktales

Keywords: folk tale, religious world view, sin, reward and punishment, Providence

Divine providence is not only about rewarding the hero, but also about the punishment after committing various sins. Many forms of minor or more serious crimes are known in folk tales. The storytellers compare their own experiences with biblical sins, always considering God's judgment. The punishment, the judgment varies in the narratives depending on the historical period and the storyteller's interpretation.

64 | Görög-Karády: *i. m.* 101. – „Kezdetben – s még a 12. században is – minden kereskedő többé-kevésbé uzsorás is, ami egyházi elítélés alá esik. Amikor azonban már szinte kizárólag zsidók úzték, és a kereskedők egyre nagyobb hatalomra tettek szert, az egyház lassanként igazolva látta nyereségeiket, és – igaz, meglehetősen bizonytalan határvonalat húzott jogos és jogtalan haszon között.” Le Goff: *i. m.* 155–156.

65 | Isidore Loeb: Le folk-lore juif dans la chronique du Schébet Iehuda d'Ibn Verga. *Revue des études juives.* Nr. 47. 1892. 1–29, 15–18.